

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТРАНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра державно-правових дисциплін

Н. М. Кретовська, Л. Г. Матвєєва, Я. О. Тицька,
Н. В. Атаманова, Н. Б. Арабаджи

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Плани семінарських занять

для бакалаврів, які навчаються за спеціальностями 081 – Право, 263 –
Правоохоронна діяльність та 293 – Міжнародне право

Одеса

2021

УДК 340.12 (073)
Т 338

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Міжнародного гуманітарного університету.
Протокол № 6 від 16 липня 2021 р.

Укладачі:

Крестовська Наталя Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету

Матвєєва Лілія Георгіївна – доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Одеського державного університету внутрішніх справ

Тицька Яна Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент, директор Інституту права, економіки та міжнародних відносин Міжнародного гуманітарного університету

Атаманова Наталя Віталіївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету

Арабаджи Наталя Борисівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету

Рецензенти:

Дудченко Валентина Віталіївна – доктор юридичних наук, Вчений секретар Національного університету "Одеська юридична академія"

Зозуля Євген Володимирович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри загально-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС

Крижановський Анатолій Федорович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету "Одеська юридична академія"

Теорія держави і права : плани семінарських занять для бакалаврів, які навчаються за спеціальностями 081 – Право, 263 – Правоохоронна діяльність та 293 – Міжнародне право / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва, Я. О. Тицька, Н. В. Атаманова, Н. Б. Арабаджи; Міжнародний гуманітарний ун-т. Одеса: , 2021. 52 с.

ISBN -....-....-....-

© Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г.,
Тицька Я.О., Атаманова Н.В.,
Арабаджи Н.Б. 2021

© Оформлення ПП «», 2021

1. ВСТУП

Навчальна дисципліна «Теорія держави і права» є необхідним компонентом професійної підготовки юриста. Знання закономірностей виникнення і функціонування правових та державних інститутів, засвоєння поняттєво-категорійного апарату юриспруденції необхідні як база для вивчення галузевого законодавства та юридичних процедур, а також для вироблення та закріплення навичок та умінь практичного застосування права.

Мета навчальної дисципліни «Теорія держави і права» – формування у майбутніх юристів системи правових понять та концепцій існування та функціонування права і держави.

В результаті вивчення теорії держави і права студент має **знати**:
поняття, ознаки, функції, форми та механізм сучасної держави;
особливості державної організації громадянського суспільства;
поняття та властивості права, його функції, форми та системну будову;
поняття та види суб'єктів права, зокрема, людини як первинного суб'єкта права;

механізм утворення, інтерпретації та дії права;
співвідношення держави і права та сутність верховенства права;
різноманіття правових систем, тенденції їх розвитку та взаємодії.

В результаті вивчення теорії держави і права студент має **вміти**:
оперувати загальноправовими поняттями;
надавати правову оцінку фактам соціальної дійсності;
формулювати висновки щодо юридичних явищ та процесів;
використовувати теоретичні знання у юридичній практиці;
аналізувати та тлумачити принципи та норми права.

2. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

№ п/п	Теми	Лекції (год)	Семін./ практ. Заняття (год.)	Сам. роб. (год)	Всього годин
Модуль 1. Наука теорії держави і права					
1	Гносеологічні аспекти теорії держави і права	2	2		
2	Методологічні аспекти теорії держави і права	2	2		
Модуль 2. Основи теоретичного державознавства					
3	Походження та основні характеристики держави	2	2		
4	Форма держави	2	2		
5	Державна влада	2	2		
6	Держава та суспільство	2	2		
Модуль 3. Основи правознавства					
7	Право в системі соціального регулювання	2	2		
8	Джерела та форми права	2	2		
9	Системна характеристика права	2	2		
10	Система законодавства	2	2		
11	Норма права як елементарний компонент системи права	2	2		
12	Процедурні аспекти формування права	2	2		
13	Герменевтика права	2	2		
14	Суб'єктний компонент правової системи	2	2		
15	Діяльнісний компонент правової системи	2	2		
16	Комунікативні аспекти права	2	2		
17	Ідеологічні основи права	2	2		
18	Біхевіористські аспекти права	2	2		
19	Наслідки правозначущої поведінки	2	2		
20	Стабілізаційні аспекти права	2	2		
21	Динамічна система правового регулювання	2	2		
22	Основи порівняльного правознавства	2	2		
	Всього	44	44		

3. ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Гносеологічні аспекти теорії держави і права

План семінару

1. Юриспруденція як суспільна наука та її система
2. Місце теорії держави і права в системі юридичної науки
3. Об'єкт-предметний простір теорії держави і права
4. Функціональне навантаження теорії держави і права

Методичні рекомендації

Приступаючи до вивчення навчальної дисципліни «Теорія держави і права», слід знати, що вона є базовою загальною юридичною наукою, що формує основні висновки, поняття і рекомендації для всіх юридичних дисциплін. У зв'язку із цим при вивченні курсу слід приділити належну увагу дефініціям різних державно-правових явищ та їх характерним ознакам.

При підготовці до семінарського заняття основну увагу потрібно зосередити на з'ясуванні ролі та значення теорії держави і права в системі юридичних наук. Місце теорії держави і права в системі юридичних наук зумовлено, насамперед, особливістю предмету її дослідження. При цьому слід мати на увазі, що держава і права – це невід'ємні складові будь-якого цивілізованого суспільства, яким властиві ознаки загальносоціального характеру. Водночас державно-правові явища є самостійними інститутами, цілісними соціальними системами зі специфічними, своєрідними особливостями. Важливо розібратися з питанням, у чому полягає відмінність між об'єктом та предметом теорії держави і права. Об'єкт усіх юридичних наук є однаковим.

Співвідношення теорії держави і права з іншими юридичними науками визначається шляхом виявлення єдності, відмінностей і взаємодії теорії держави і права з історико-юридичними, галузевими та прикладними науками. Спробуйте самостійно знайти подібності та відмінності у навчальних дисциплінах: «Теорія держави і права» та «Історія держави і права».

Важливо розібратися з питанням, у чому полягає відмінність між об'єктом та предметом теорії держави і права. Об'єкт усіх юридичних наук є однаковим. Предмет науки – це те, що конкретно вивчає ця наука. Будь-яка наука має власний предмет дослідження. Наука теорія держави і права розглядає такі сторони і процеси державно-правового життя, як процес виникнення, становлення і розвитку держави і права; взаємозв'язок держави і права; їх характерні ознаки, форми, сутність, зміст і ознаки; місце і роль держави і права в житті суспільства і в його політичній системі; право, правосвідомість, законність і конституційність; законодавчий процес і його окремі стадії; правомірну поведінку, правопорушення і юридичну відповідальність.

Отже, теорія держави і права належить до фундаментальних юридичних наук, що дають базові юридичні знання, є фундаментом для вивчення решти юридичних наук. Значення таких знань полягає в тому, що вивчення теорії держави і права є засвоєнням абетки та логіки правознавства, методології дослідження державно-правових явищ, без яких неможливо в подальшому просуватися в безмежний світ юридичних наук.

Також студенти мають уміти характеризувати функції теорії держави і права. Сутність, соціальне, науково-пізнавальне і навчальне призначення теорії держави і права розкриваються саме в її функціях.

Тема 2. Методологічні аспекти теорії держави і права

План семінару

1. Основні характеристики методології юридичної науки
2. Загальні та загальнонаукові методи юридичної науки
3. Міждисциплінарні методи юридичної науки
4. Спеціально-наукові методи юридичної науки

Методичні рекомендації

Ознайомившись з предметом теорії держави і права, надалі слід з'ясувати, за допомогою яких засобів, прийомів ця наука досягає своїх цілей, тобто які методи використовуються в науковому пізнанні явищ державно-правової дійсності.

Підкреслимо, що предмет теорії держави і права знаходиться в тісному взаємозв'язку з методом його дослідження. Предмет теорії держави і права дає відповідь на запитання, яку галузь суспільного життя досліджує ця наука, а метод вказує на те, яким чином вона це здійснює. Метод орієнтує і націлює на певні пізнавальні підходи і необхідні дії, спрямовані на їх дослідження.

Зверніть увагу на те, що методи сучасної юридичної науки складають ієрархічну систему, в якій взаємно пов'язані загальні, загальнонаукові міждисциплінарні та спеціально-наукові методи. Це зайвий раз підкреслює, що юриспруденція є складовою частиною суспільних наук і системи наук взагалі.

Методологічні проблеми належить до найбільш актуальних і складних проблем юридичної науки, але й юридичної практики. Методологічна культура юристів-практиків має сприяти самостійному і обґрунтованому прийняттю рішень, правильному використанню на практиці засвоєних теоретичних положень.

Тема 3. Походження та основні характеристики держави

План семінару

1. Теорії походження держави і права
2. Основні способи державоутворення
3. Поняття, ознаки та атрибути держави
4. Поняття та ознаки сучасної держави
5. Функції держави та форми їх здійснення

Методичні рекомендації

У процесі підготовки до семінарського заняття студенти повинні навчитись охарактеризувати зміст основних теорій походження держави і права. Акцентуємо увагу на тому, що розмаїття теорій про походження та початкові етапи існування права і держави свідчить про те, що їх не можна розглядати лише як результат впливу якось одного особливого чинника (наприклад, класового). Саме цим, наприклад, зумовлено формування багатофакторної теорії походження держави. Найбільш повні огляди сучасних теорій походження держави можна знайти у працях Т. В. Кашаніної, Л. М. Корякової, Т. К. Аляб'євої.

Студентам також необхідно відрізнити первинні та вторинні теорії походження держави. Останні вказують на способи державоутворення. Їх особливість полягає в тому, що вони вказують формування держави не із надр первісного стада, а на основі іншої держави.

Далі слід з'ясувати, що сучасна юридична наука вкладає у термін «держава». Слід детально проаналізувати ознаки держави, що відрізняють її від суспільної влади родового ладу, та атрибути держави, що відрізняють її від інших соціальних інституцій. При цьому рекомендується залучити знання з історії держави і права. Також необхідно охарактеризувати основні атрибути сучасної держави, окремо зупинившись на її суверенітеті,

територіальному бутті та народовладді як способі організації державної влади.

Досить важливим і вагомим є з'ясування студентом, що сучасна держава володіє рядом певних особливих ознак, такими як верховенство права, народовладдя, забезпеченість прав людини, секулярність та міжнародне визнання.

Сутність держави та соціальне призначення держави виявляються через її функції. Тому пильна увага має бути приділена визначенню функцій сучасної держави та їх класифікації. Слід звернути увагу на те, що держава виконує безліч функцій, зміст яких є вельми різноманітним, а їхня класифікація здійснюється за різними підставами. Видається за доцільне проаналізувати найважливіші функції держави в різні історичні періоди, для чого слід застосувати свої знання історико-правових дисциплін. При цьому особливу увагу слід звернути на змістовну характеристику таких внутрішніх і зовнішніх функцій держави як економічна, політична, соціальна, екологічна, культурна, правозахисна, правоохоронна, забезпечення безпеки держави, міжнародної співпраці та інтеграції до світової спільноти.

Студенти також повинні вміти відповісти на питання про те, в яких формах і якими методами реалізуються функції сучасної Української держави, для чого слід звернутися до чинного законодавства та матеріалів преси.

Тема 4. Форма держави

План семінару

1. Визначення форми держави та її структура
2. Форма правління та її види
3. Форма державного територіального устрою та її види
4. Форма політичного режиму та її види

Методичні рекомендації

Вивчення цієї теми дає можливість узагальнити кращий досвід державного будівництва задля його використання в подальшій практичній діяльності.

Повне уявлення про форму конкретної держави дає аналіз трьох її складових: форми правління, форми державного устрою, форми державного режиму.

Питання про форму державного правління як одну зі складових категорії форми держави слід розглядати в контексті вивчення держави як форми політичної організації суспільства, носія та чинника суспільної влади, оскільки джерелом влади може бути визнана воля одної особи, певної панівної верстви або воля всього народу. Сучасна правова наука розрізняє форми державного правління не лише за джерелами влади та способами їх формування, але й за принципами співвідношення та взаємодії відповідних вищих органів державної влади.

Розглядаючи зміст категорії «форма держави», слід мати на увазі, що кожна держава має не тільки форму державного правління, а й відповідний територіальний або державно-територіальний устрій як певну територіальну організацію держави. Державна влада покликана здійснювати управління всією територією, дбати про матеріальні та культурні цінності, суспільний порядок і правопорядок тощо, у зв'язку із чим для забезпечення загальних інтересів держави необхідні органи державної влади і управління різних рівнів (як у центрі, так і на місцях).

Форма держави характеризується й формою державного режиму, що в літературі іноді також визначається як «політичний режим». Кожна із цих категорій має свої особливості та нетотожна одна одній, поняття «політичний режим» є ширшим, ніж «державний», «державно-політичний» або «державно-правовий» режими. Політичний режим

формується та функціонує не лише завдяки державі, але й іншим суб'єктам політичної системи – політичним партіям, рухам, іншим об'єднанням громадян.

Розглядаючи проблему форми держави Україна на сучасному етапі, необхідно виходити з того, що вона перебуває у стадії реформування. У зв'язку із цим особливо важливо виходити з принципових конституційно-правових положень, що закріплюють форму держави Україна.

Тема 5. Державна влада

План семінару

1. Властивості державної влади, її структура та методи здійснення
2. Механізм та апарат держави
3. Законодавча влада сучасної держави
4. Виконавча влада сучасної держави
5. Судова влада сучасної держави
6. Інші гілки державної влади

Методичні рекомендації

«Механізм держави» – це одне з вузлових понять (категорій) вчення про державу. Разом із функціями, формою держави він є проявом сутності держави, його безпосереднім матеріалізованим існуванням. Це та реальна організаційна сила, здійснюючи яку держава володарює, без неї немає держави.

Розкриваючи природу державного механізму, варто звернути увагу на такий його структурний елемент як державний апарат, акцентуючи увагу, насамперед, на особливих ознаках його складових (органів держави), а також

на тій системі принципів, на підставі яких здійснюється їх організація та функціонування.

Важливо осмислити правову природу державних органів, оскільки кожен з них як первинний елемент державного механізму бере участь або у формуванні, або в здійсненні державної політики. Використовуючи системно-функціональний метод у процесі вивчення цього питання, важливо виділити серед ознак державного органу особливі правові зв'язки, що об'єднують особовий склад органу держави в одне ціле і виражають найважливіші засади організації і функціонування органів держави, а саме принцип службової субординації між працівниками, підпорядкування керівників нижчих державних органів керівникам вищих органів держави тощо. Класифікацію органів держави слід здійснювати за різними підставами. Найбільш загальною класифікацією органів держави є їх поділ на законодавчі, виконавчі, судові і контрольно-наглядові.

Механізм держави будується, насамперед, з урахуванням мети, завдань та призначення держави в певний історичний період її існування, тобто в цій темі фактично триває вивчення питань про призначення держави, а в аспекті розгляду функцій як основних напрямів діяльності держави – її сутність та соціальне призначення. Механізм держави ми вивчаємо здебільшого на прикладі власної держави. Але треба зважати й на іноземний та історичний досвід.

Тема 6. Держава та суспільство

План семінару

1. Демократична держава
2. Правова держава
3. Соціальна держава
4. Держава і громадянське суспільство

5. Держава і права людини
6. Держава і місцеве самоврядування

Методичні рекомендації

З'ясування сутності сучасної держави неможливе без засвоєння основних положень та принципів демократичної, правової, соціальної держави.

При підготовці до семінарського заняття слід на основі знань теорії держави та історії держави всебічно проаналізувати та засвоїти сутність, прояви та ознаки демократії. Зверніть увагу на універсальність демократичного способу організації суспільного життя. Пригадайте, з якими елементами демократії ви особисто уже знайомі або використовували їх у своєму житті.

Надалі потрібно з'ясувати форми демократичної організації органів державної влади, зокрема, усвідомити спільне та відмінне у безпосередній та представницькій демократії. Треба звернути увагу на особливості національних демократичних процесів, зокрема, в Україні.

Особливе значення у цій темі має питання про співвідношення держави і права. Воно своєрідно пов'язує дві частини курсу теорії держави і права. Зверніть увагу на те, що ці поняття не можна розглядати як протилежні: відношення між ними є діалектичним і включає елементи єдності та протилежності. Від типу співвідношення держави і права залежить те, яким є суспільство, становище індивіда в суспільстві, яким є державний режим, тобто, наскільки він відповідає вимогам демократії.

Правова держава є єдино можливим типом держави, що відповідає інтересам громадянського суспільства. При опануванні цієї теми ви маєте детально проаналізувати основні ознаки правової держави та засвоїти її визначення. Зверніть увагу на те, що деякі інститути та ознаки громадянського суспільства та демократичної держави немовби

«переходять» до правової держави, точніше, правова держава є надбудовою над громадянським суспільством та демократичними способами організації його політичного життя.

Питання про соціальну державу є продовженням аналізу правової державності. Зверніть увагу на те, що ставлення до феномену соціальної держави є неоднозначним. Далеко не всі вчені вважають за можливе поєднання концептів правової та соціальної держави у конкретній країні. Пропонується навести власні аргументи щодо співвідношення правової та соціальної держави, а також перспектив їх розвитку.

Дослідження громадянського суспільства слід розпочати з визначення поняття, розмежував його з уже знайомим вам поняттям «суспільство». І далі слід засвоїти сучасні уявлення про сутність та структуру громадянського суспільства.

Усвідомлюючи нетотожність понять «громадянське суспільство» та «держава», слід засвоїти сучасні підходи до їх взаємовідносин. Сьогодні уже ніхто не протиставляє громадянське суспільство та державний апарат так, як це робилося під час великих європейських революцій. Сучасна держава сприймається її громадянами як один з найважливіших інститутів, що забезпечує нормальне функціонування громадянського суспільства.

Далі слід проаналізувати основні характеристики взаємовідносин громадянського суспільства і держави. Головною тезою теми, що вивчається, повинне стати положення про зростаючу відповідальність держави за добробут, розвиток і безпеку її громадян, сукупність яких складає громадянське суспільство. Розглядаючи принципи взаємодії держави і громадянського суспільства, зверніть увагу на їх компліментарність – кожна характеристика та функція держави та громадянського суспільства доповнюють одна одну.

Яскравим виразом взаємодії держави і громадянського суспільства є інститут соціального партнерства – системи взаємних поступок та послуг бізнесу, працівників та держави. З'ясуйте, яким є механізм соціального

партнерства в сучасній державі та подумайте над тим, якими можуть бути напрями його подальшого розвитку.

Характер взаємодії держави та особи є важливим показником стану суспільства в цілому, а також його завдань та перспектив розвитку. Неможливо зрозуміти сучасне суспільство та сучасну людину без вивчення розмаїття відносин людини і держави. Тому з'ясування проблеми співвідношення держави та індивіда зумовлює необхідність аналізу змісту, ознак і взаємодії категорій «людина», «індивід», «громадянин». Саме ці поняття характеризують належність людини як біологічного суб'єкта до суспільства та держави і визначають особливості її статусу.

Становлення та розвиток прав людини має тривалу історію і супроводжується боротьбою доктрин і традицій, характерних для тієї чи іншої країни. Виходячи з генеративного підходу, виділяють чотири покоління прав людини, на основні етапи розвитку і закріплення у правових актах яких необхідно звернути увагу при підготовці відповідей на питання.

Правовий статус характеризує становище індивіда у взаємовідносинах із суспільством та державою. Набір правових статусів чималий, але в теоретичному аспекті найважливіше значення мають: загальний (конституційний), спеціальний (родовий), індивідуальний статуси, тому необхідно звернути увагу на їх характеристику.

Тема 7. Право в системі соціального регулювання

План семінару

1. Поняття та види соціального регулювання
2. Поняття та сутність права
3. Співвідношення права з іншими соціальними регуляторами
4. Функції права
5. Принципи права

Методичні рекомендації

Юриспруденція робить акцент на вивченні права як головного соціального регулятора. Разом з тим правильне усвідомлення ролі права у суспільному житті потребує з'ясування сутності й інших соціальних регуляторів та соціального регулювання у цілому. Тому з'ясування ролі права потребує виявлення співвідношення його з мораллю, релігією, звичаями і корпоративними нормами. У цьому й полягає головна мета семінарського заняття по цій темі.

Опановуючи матеріал теми, слід мати на увазі, що усі норми, якими керуються люди у своїй поведінці, можна поділити на дві великі групи: соціальні та технічні. Усі соціальні норми за принципом дихотомії можна поділити, у свою чергу, на правові і позаправові. Зверніть увагу на багатозначність терміну «норма». Він може означати нормальний стан явища, процесу, предмета, а також – правило, зразок, модель, мірило тощо. Соціальні норми – це норми, що, визначаючи дії (поведінку) людей та/або їх колективів, тим самим регулюють суспільні відносини.

За своїми специфічними особливостями та діапазоном охоплення суспільних відносин набір соціальних норм досить широкий і різноманітний. Усі вони утворюють систему соціального нормування, до якої належать такі види соціальних норм: моральні, релігійні, норми звичаїв та традицій, корпоративні норми тощо. Для засвоєння специфіки та особливостей соціальних норм слід охарактеризувати як ознаки соціальних норм, так і їх співвідношення. Також слід звернути увагу на ознаки, що відрізняють норми права від інших соціальних норм.

В результаті вивчення сутності права, студенти повинні дійти висновку, що право як соціальний інститут є головним регулятором суспільних відносин, що зумовлює цінність права для суспільства та індивіда. Як правило, воно походить від держави, хоча й не завжди. Для

усвідомлення того визначення права, яке надається у цій темі, слід ретельно осмислити і вивчити ознаки права.

Розглядаючи питання про право в об'єктивному сенсі, зверніть увагу на відмінність понять «об'єктивне право» та «позитивне право». Поняття «об'єктивне право» є ширшим за своїм обсягом, ніж поняття «позитивне право». Знайдіть приклади для підтвердження цього.

Вивчення поняття «суб'єктивне право» передбачає усвідомлення його зв'язку з об'єктивним правом. Поміж норм та принципів об'єктивного права суб'єктивне право не може виникнути. Але й без особистого бажання і розсуду індивіда суб'єктивне право не може бути реалізовано.

Зверніть увагу на те, що право та інші соціальні регулятори можуть бути узгодженими (це найкращий варіант для суспільства), але можуть і суперечити один одному. Особливо небезпечним для суспільства є протиріччя між правом та політикою. Неправовий характер політики держави та інших політичних акторів здатен призвести до найбільш руйнівних для суспільства наслідків. Зі шкільного курсу історії та курсу історії держави права наведіть приклади конфлікту права та політики.

Через функціональний апарат права проявляється його соціальна сутність та суто юридичні властивості. Тому функції права традиційно поділяють на загальносоціальні і спеціально-юридичні функції права. Осмислюючи загальносоціальні функції права, зверніть увагу на те, що їх перелік є відкритим, тоді як перелік спеціально-юридичних функцій є доволі стабільним. Спробуйте знайти спільне та особливе у регулятивній та охоронній функціях права.

Питання про принципи права тісно пов'язано з сутністю та формами права. Слід підкреслити, що принципи права є основоположними засадами правового регулювання суспільних відносин і одночасно можуть виступати як підстава врегулювання суспільних відносин. Подібно до функцій права, принципи права поділяють на загальносоціальні і спеціально-юридичні. Підкреслимо, що через загальносоціальні принципи права здійснюється

зв'язок права з іншими соціальними регуляторами. З'ясуйте підстави для класифікації спеціально-юридичних принципів права та їх зміст.

Тема 8. Джерела та форми права

План семінару

1. Джерела права та їх види
2. Правовий звичай
3. Юридичний прецедент
4. Загальна характеристика нормативно-правового акта
5. Нормативний договір
6. Інші форми права

Методичні рекомендації

Метою вивчення цієї теми є ознайомлення з формами зовнішнього прояву юридичного права, що на сьогодні існують у різних державах світу. До основних форм права належать: правовий звичай, юридичний прецедент, нормативний договір, нормативно-правовий акт.

Як цілісне явище соціальної дійсності право має певні форми свого вираження. Тому при вивченні питань з цієї теми слід, передусім, звернути увагу на те, що поняття «форма права» та «джерела права» хоча й тісно пов'язані між собою, проте не збігаються. Поняття «форма права» відбиває виключно спосіб зовнішнього оформлення правових норм, водночас категорія «джерело права» за своїм змістом є ширшою й охоплює, зокрема, витоки формування права як систему чинників соціально-економічного, політичного, культурного значення тощо, що зумовлюють сутність юридичного права та його форми вираження в тій чи іншій державі світу, у той чи інший проміжок часу.

Після з'ясування співвідношення понять «джерело права» та «форма права» слід перейти до опрацювання характеристики видів формальних джерел права. Звертаємо увагу на те, що в сучасному праві так чи інакше існують і використовуються не одне джерело, а система джерел права. Співвідношення їх залежить від типу правової системи суспільства, культурних, політичних, історичних, соціальних чинників.

Першою за часом виникнення формою права є правовий звичай. Зверніть увагу на спільні та відмінні риси звичаю та правового звичаю, для чого слід застосувати знання історії держави і права, попередніх тем курсу, зокрема, теми «Право в системі соціального регулювання».

Аналізуючи юридичний прецедент, зверніть увагу на особливості його текстуального виразу, особливу нормативність та специфічну структуру, що нічим не нагадує інші форми права. Всебічно розгляньте переваги та недоліки прецеденту та спробуйте оцінити перспективи його впровадження в національній правовій системі України.

Аналізуючи нормативно-правовий акт, як формальне джерело права, слід засвоїти його дефініцію і на конкретних прикладах засвоїти його суттєві ознаки, що відрізняють його від інших форм права. У межах цього питання слід розкрити також класифікацію нормативно-правових актів, звернувши особливу увагу на таку підставу класифікації як юридична сила.

Також необхідно з'ясувати дію нормативно-правових актів за такими параметрами: дія в часі, просторі та за колом осіб, які визначають просторово-часові та суб'єктні координати дії акта.

Розглядаючи характеристики нормативного договору, зверніть увагу на його співвідношення з індивідуальним договором. Порівняйте формальні характеристики міжнародних та внутрішньодержавних договорів, виявивши загальне та особливе у цих формах права.

Релігійний текст та юридична доктрина є нетиповими і допоміжними джерелами права. Виявіть специфічні риси цих форм права, що відрізняють їх від типових форм права.

У підсумку, обґрунтуйте висновок про поліджерельність сучасного права на підставі своїх знань про систему форм права.

Тема 9. Системна характеристика права

План семінару

1. Система права та її структурні елементи
2. Галузевий компонент системи права
3. Критерії розмежування галузей права
4. Загальна характеристика основних галузей права України
5. Інститут права та його різновиди

Методичні рекомендації

Приступаючи до вивчення цієї теми, слід звернути увагу на відмінність понять «система права» і «правова система». Друге поняття є набагато ширшим і включає всі позитивні правові явища, властиві певному суспільству. Характеристика правової системи буде вивчатися у подальших темах. Система права є більш вузькою сукупністю правових явищ і включає тільки юридичні приписи, розташовані у певному порядку. Система права є складовою правової системи, вони співвідносяться як частина та ціле.

При дослідженні поняття «система права» зверніть особливу увагу на об'єктивну зумовленість системи права, на те, що система права не є результатом довільного розсуду законодавця.

Засвоєння правової категорії «системи права» пов'язане з вирішенням питання про структурні елементи і критерії побудови системи права. Під структурою системи розуміється єдність елементного складу системи і взаємодія складових її елементів. Звертаємо увагу на існування декількох підстав побудови системи права; головним з них є галузевий поділ.

Центральне місце в питаннях внутрішньої організації і побудови системи права належить проблемі виділення галузей права. Критеріями такого розмежування є предмет і метод правового регулювання.

Крім галузевої структури систему права умовно поділяють на дві підсистеми норм: публічне та приватне право (такий поділ існував ще за часів Давнього Риму), а за субординацією у правовому регулюванні – на матеріальне та процесуальне право. Підкреслюємо, що такий поділ відбувається не на рівні галузей, а на рівні норм та інститутів права. У кожній галузі права є норми та/або інститути публічного і приватного, матеріального і процесуального права.

У сучасному глобалізованому світі жодна система права не є ізольованою від системи міжнародного права. Акцентуємо увагу на тому, що національне міжнародне і регіональне право є лише відносно самостійними системами права, але тісно між собою пов'язаними. Проаналізуйте шляхи взаємовпливу цих систем права. На конкретних прикладах розгляньте засоби трансформації норм міжнародного права у національній системі права, для чого виконайте нижченаведені завдання.

Слід детально розглянути основні та додаткові критерії галузевого поділу системи права, а також охарактеризувати структурні елементи системи права: норми права, інститути права, підгалузі права, галузі права. Для цього рекомендується звернутися до одного з національних кодифікованих нормативно-правових актів, проаналізувати його структуру і на її приклади з'ясувати систему інститутів та норм певної галузі права.

Тема 10. Система законодавства

Питання до семінару

1. Система законодавства та її співвідношення із системою права

2. Поняття та види законів
3. Підзаконні акти та їх види
4. Структура нормативно-правового акта
- 5.

Методичні рекомендації

У попередній темі нами були розглянуті основні джерела (форми) права. Ця тема є продовженням попередньої. Винесення проблематики нормативно-правових актів в окрему тему зумовлено тим, що на сьогодні нормативно-правовий акт є основною, найбільш широко використовуваною формою права.

Системність законодавства є одним з проявів системності права і водночас системи права та законодавства мають певні відмінності, які слід засвоїти та охарактеризувати.

Розмежування нормативно-правових актів за юридичною силою є «містком» для наступного питання, з якого слід надати характеристику закону, його ознакам як різновиду нормативно-правового акта та видам. Зверніть увагу на ієрархію законів та її особливості у різних країнах.

Поняттям «підзаконний акт» охоплюється величезна кількість нормативно-правових актів. При розгляді такого виду нормативно-правового акта як підзаконні нормативно-правові акти слід визначити поняття підзаконних нормативно-правових актів та вказати специфіку співвідношення їх із законом як актом вищої юридичної сили. Підкреслимо, що підзаконні акти не повинні суперечити законам, їх скасовувати, або дублювати. Призначення підзаконного акта – конкретизація положень закону та /або визначення порядку його реалізації.

Тема 11. Норма права як елементарний компонент системи права

План семінару

1. Поняття та ознаки норми права
2. Види норм права
3. Особливості спеціалізованих норм права
4. Структурний аналіз норм права
5. Основні способи викладення норм права

Методичні рекомендації

Поняття правової норми є одним з ключових в теорії права. Саме тому усвідомлення її природи, ознак, структури, ознайомлення з класифікаціями правових норм створює фундамент для опанування усіх інших теоретико-правових явищ.

Розглядаючи тему, необхідно виходити з того, що норма права, будучи первинним, основним елементом системи права, виражає його істотні риси в цілому. Вона є елементарною юридичною основою поведінки людей, формування та діяльності державного механізму, об'єднань громадян, трудових колективів тощо. Без норм право є неможливим, його немає, воно втрачає свій інструментарій впливу на соціум.

Правові норми володіють усіма ознаками соціальних норм і, крім того, специфічними ознаками. Готуючись до семінарського заняття, слід звернутися до матеріалів попередньої теми і відновити знання про ознаки соціальних норм. Далі слід осмислити специфічні ознаки правових норм, а саме: загальнообов'язковість, формальну визначеність, зв'язок з державою, системність.

Оскільки правові норми є численними і різноманітними, одним із завдань теорії права є їх класифікація. Питання про класифікацію норм права в навчальній літературі висвітлено досить детально, тому слід звернути увагу на різноманіття існуючих критеріїв поділу правових норм.

Для прикладу наведемо класифікацію наступної правової норми:

Стаття 170 Кримінального кодексу України встановлює: «Умисне перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій або їх органів – карається виправними роботами на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років».

Ця правова норма є:

за предметом правового регулювання – кримінально-правовою;

за походженням – первинною (встановлена законом);

за часом дії – постійною;

за дією у просторі – загальною;

за роллю у механізмі правового регулювання – правилом поведінки;

за методом правового регулювання – імперативною;

залежно від характеру правового припису – заборонною;

залежно від кола осіб – загальною;

за функціональною спрямованістю – охоронною;

за характером інформаційно-психологічного впливу на особу – обмежуючою;

за субординацією у правовому регулюванні – матеріальною.

У рамках цієї теми вивчається структура правової норми в єдності елементів, що її складають. Структура норми права – це будова і внутрішня форма організації взаємопов'язаних елементів: гіпотези, диспозиції і санкції. Звертаємо увагу на те, що така структурна модель норми права виводиться логічним шляхом. Тому не кожна правова норма – правило поведінки – містить усі три елементи структури, а спеціалізовані правові норми взагалі такою структурою не володіють.

Як приклад, наведемо аналіз структури норми права, встановленої статтею 406 Кримінального кодексу України.

«Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що виявилось в завданні побоїв чи вчиненні іншого насильства, -

карається арештом на строк до шести місяців або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року, або позбавленням волі на строк до трьох років».

Гіпотеза цієї правової норми виражена у словах «взаємовідносини між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості».

Диспозиція – це необхідність дотримуватися статутних правил таких взаємовідносин, тобто не завдавати побоїв чи вчиняти інше насильство військовослужбовцям.

Санкція – це міра відповідальності за порушення статутних правил цих взаємовідносин.

Елементи цієї ж норми про класифікуємо за всіма підставами.

Гіпотеза є простою та абсолютно-визначеною (взаємовідносини між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості);

Диспозиція є простою та альтернативною (завдання побоїв або вчинення іншого насильства);

Санкція є альтернативною (три види основного покарання) та відносно-визначеною (оскільки передбачає нижчу та верхню строкову межу покарання).

Розглядаючи питання щодо співвідношення норми права зі статтею нормативного акта, слід виходити з того, що норма права як модель поведінки не завжди співпадає з її текстуальним відбиттям у статтях нормативно-правових актів/договорів. Існує три основні варіанти викладення правових норм. При першому варіанті норма права і стаття нормативно-правового акта/договору співпадають, при другому – в одній статті може міститися декілька норм права, при третьому – одна норма викладена в декількох статтях. У зв'язку із цим слід виявити відмінність між відсильними

і бланкетними нормами права. Для цього слід виконати наведені нижче практичні завдання.

Тема 12. Процедурні аспекти формування права

План семінару

1. Соціальні передумови правотворчого процесу
2. Сутнісні характеристики правотворчості
3. Основні види правотворчості
4. Значимість законодавчого процесу
5. Специфіка систематизації законодавчої діяльності
- 6.

Методичні рекомендації

Перше питання теми пов'язане зі співвідношенням двох процесів – правоутворення та правотворчості. Користуючись своїми знаннями типів праворозуміння, слід виявити відмінні позиції науковців щодо змісту правоутворення, зокрема, різні погляди на роль держави у цьому процесі.

Порівняйте за обсягом та структурою процеси правоутворення та правотворчості. Зверніть увагу на безперервність та всеосяжність правоутворення, яке відбувається постійно і у всіх проявах правового життя суспільства та дискретність і стадійність процесу правотворчості. Засвоївши поняття правотворчості, визначте її ознаки та функції, тобто призначення правотворчості та напрями її впливу на правову реальність.

Далі слід засвоїти керівні основоположні ідеї правотворчості, інакше кажучи, ідейно-нормативні вимоги до цього процесу. Зверніть особливу увагу на необхідність, по-перше, відповідності правотворчості гуманістичній спрямованості правового розвитку. По-друге, до правотворчості ставляться й певні технічно-нормативні вимоги, зокрема, оперативність, плановість тощо.

Пристаючи до вивчення питання, пов'язаного з видами правотворчості, слід пригадати систему органів держави, які є основними суб'єктами правотворчості та основні форми сучасного права.

Як уже вказувалося у попередніх темах основною формою сучасного права є нормативно-правовий акт і, передовсім, закон. Тому особливу увагу слід приділити процесу утворення законів. Визначте стадії законодавчої діяльності в Україні. Спробуйте дати відповіді на запитання, чому відрізняються коло суб'єктів законодавчої ініціативи та коло розробників текстів законопроектів, і які гілки влади держави можуть брати участь у законодавчому процесі.

Окремо у цій темі поставлено питання про специфічний прийом правотворчої діяльності, яким є систематизація законодавства. Зверніть увагу на те, що це вольовий, суб'єктивний процес на відміну від стихійного процесу формування галузевої структури права.

Вивчаючи види систематизації права, зверніть увагу на різний характер втручання у зміст та форму нормативно-правових текстів, характерний для кожного з видів систематизації. Знайдіть приклади кожного з видів систематизації законодавства в Україні.

Тема 13. Герменевтика права

План семінару

1. Поняття тлумачення правових норм
2. Розмежування суб'єктів тлумачення правових норм
3. Провідні способи тлумачення правових норм
4. Різновиди юридичного тлумачення
5. Поняття та види інтерпретаційних актів

Методичні рекомендації

Тлумачення норм права супроводжує правотворчість, правозастосування, правореалізацію, правове виховання, юридичну освіту. Цим зумовлено важливість правотлумачної діяльності у цілому та важливість опанування цієї теми майбутніми юристами.

Перш за все, вивчаючи питання про поняття тлумачення права, слід усвідомити багатозначність правотлумачення, що постає і як процес, і як результат, і як керівництво для особи, яка реалізує або застосовує право. Функція тлумачення полягає у забезпеченні правильного, глибокого розуміння дійсного змісту норм права та його розгорнутому, обґрунтованому роз'ясненні суб'єктам права.

Для усвідомлення важливості правотлумачної діяльності слід звернути увагу на особливості української правової системи. Сучасне українське право має ознаки, властиві усім перехідним правовим системам: колізійність, відставання від потреб суспільства, що переживає транзитивний період, прогальність. Одним із можливих шляхів виявлення та подолання названих деформацій правових норм є тлумачення права.

Підкреслюємо, що термін «тлумачення права» є багатозначним. Тому слід з'ясувати питання про види та співвідношення видів тлумачення норм права. Зверніть особливу увагу на співвідношення понять «тлумачення-з'ясування» і «тлумачення-роз'яснення», що пов'язане з поясненням значення правової норми для інших осіб. Воно поділяється на офіційне (автентичне і легальне) і неофіційне (буденне, професійне і доктринальне). Потрібно розібратися також у відмінності таких видів тлумачення-роз'яснення, як нормативне і казуальне тлумачення.

Для з'ясування системи прийомів тлумачення права слід звернутися до уже знайомих студенту системного методу, законів та прийомів логіки, правил українського правопису, а також до підрозділів 15.6 «Способи викладення норм права» та 15.7 «Співвідношення норми права і статті нормативно-правового акту/договору». Для закріплення матеріалу доцільно

застосувати відомі вам прийоми тлумачення до декількох норм права, викладених у чинних нормативно-правових актах або нормативних договорах.

Резюмуючим питанням цієї теми є питання про правоінтерпретаційні акти. Вони є різновидом правових актів, що відрізняються і від нормативно-правових актів, і від актів застосування права. На підставі знань про нормативно-правові акти, з'ясуєте загальні та особливі риси інтерпретаційних та нормативних правових актів.

Тема 14. Суб'єктний компонент правової системи

План семінару

1. Загальна характеристика суб'єктів права та їх види
2. Фізична особа як основний суб'єкт права
3. Юридична особа
4. Специфіка соціальної спільноти як суб'єкта права
5. Особливості держави як суб'єкта права

.....

Методичні рекомендації

Приступаючи до вивчення теми «Суб'єкти права» слід усвідомлювати значущість категорії «суб'єкт права» для загальної теорії права. Без суб'єктів права, які втілюють у життя правові приписи право не має сенсу. Невипадково деякі теоретики права ставлять суб'єкта права у центр правової системи.

Опанування матеріалом цієї теми повинно розпочинатись з засвоєння дефініцій «суб'єкт права», «правосуб'єктність», «правоздатність», «дієздатність», «деліктоздатність» та їх співвідношення щодо кожного виду суб'єктів права. За всього різноманіття суб'єктів права ці характеристики

мають загальний для них характер, що не виключає їх особливостей у фізичних осіб та інших суб'єктів права. Це зумовлено похідним характером усіх суб'єктів права від людини, адже усі інші суб'єкти права є результатом об'єднання індивідів у різноманітні колективи (юридичні особи, соціальні спільноти, держава).

Досліджуючи категорію «фізична особа», зверніть увагу на неодноразовість виникнення правоздатності, дієздатності та деліктоздатності індивіда. Для цього слід проаналізувати особливості правосуб'єктності індивіда у конституційному, цивільному та кримінальному праві України.

Для оволодіння матеріалом, пов'язаним з характеристиками юридичної особи, слід засвоїти основні теорії юридичної особи, які існують у науці. Потім слід звернутись до визначення юридичної особи у Цивільному кодексі України та, користуючись його текстом та текстом підручника, виокремити основні ознаки юридичної особи.

Зважаючи на різноманіття юридичних осіб у сучасних правових системах, слід ознайомитися з типологією юридичних осіб та навести приклади кожного з видів юридичних осіб.

Приступаючи до вивчення питання про соціальні спільноти як різновиди суб'єктів права, зверніть увагу, на їх специфіку, яка полягає у їх неперсоніфікованості. Саме це є підставою вважати соціальні спільноти носіями прав, але не учасниками конкретних правових відносин. Для участі у правових відносинах кожна соціальна спільнота повинна бути представлена якоюсь персоніфікованою особою – індивідом, громадською організацією, органом самоврядування, врешті-решт, державою. Користуючись Конституцією України та Законом України «Про національні меншини в Україні», спробуйте визначити загальне та особливе у правовому статусі національних меншин та корінних народів України.

Для підготовки останнього питання семінарського заняття «Держава як суб'єкт права» слід звернутися до уже вивченого вами матеріалу з розділу «Теорія держави». Зокрема, слід пригадати ознаки та атрибути держави,

порівняти їх з юридичними характеристиками держави, якими є правоздатність та кратоздатність.

Тема 15. Діяльнісний компонент правової системи

План семінару

1. Безпосередня реалізація права та її форми
2. Правозастосування та вимоги до правозастосовчої діяльності
3. Стадії правозастосовчої діяльності
4. Нетипове правозастосування

Методичні рекомендації

Засвоївши загальну характеристику «нормативної площини», слід звернути увагу на те, що вона може бути втілена в реалії життєдіяльності лише в тому разі, якщо її суб'єкти скористаються своїми правами та виконають відповідні обов'язки, тобто норми права зможуть «запрацювати» на користь суспільства та особи лише за наявності відповідного механізму їх реалізації. Важливим є засвоєння положення про те, що реалізація норм права як утілення приписів юридичних норм у суспільні реалії завжди взаємопов'язана з правомірною поведінкою.

Метою заняття з визначеної теми є засвоєння особливостей як безпосередніх форм реалізації права (дотримання, використання, виконання), так і такої особливої форми реалізації права як правозастосування. Шляхом застосування норм права держава владно втручається у процес вирішення соціально значимих для суспільства і особи індивідуально-конкретних життєвих ситуацій.

Передусім, слід зупинитися на дослідженні головних вимог до правозастосовчої діяльності, основних ознак, що відрізняють її від інших форм реалізації права. Застосування норм права – це владна діяльність, що здійснюється в певному порядку суб'єктами правозастосування, які наділені чинним законодавством відповідною компетенцією.

Одним із важливих питань цієї теми є розкриття сутності та змісту стадій правозастосовчого процесу, де варто особливо виділити таку його стадію як тлумачення норм права, його види та суб'єкти.

Крім того, окремо слід зупинитися на актах застосування права, оскільки саме вони є офіційною формою вирішення компетентними органами конкретної юридичної справи, результатом правозастосовчої діяльності.

При підготовці до семінарського заняття студентам особливо слід звернути увагу на об'єктивні чинники, що сприяють виникненню підстав для здійснення правозастосовчого механізму реалізації норм права, насамперед, пов'язаних з періодом перехідного суспільства. Жодне законодавство за перехідних умов не може врахувати всього розмаїття суспільних відносин, що потребують правового регулювання, і тому існують так звані прогалини у праві, юридичні колізії, що заважають нормальному процесу реалізації норм права та потребують втручання правозастосовчих або нормотворчих органів. У зв'язку із цим, студентам необхідно розглянути шляхи подолання «прогалин у праві», а також розкрити причини виникнення, зміст і способи вирішення такого явища як «юридичні колізії».

Тема 16. Комунікативні аспекти права

План семінару

1. Значимість правовідносин в суспільстві та передумови їх виникнення

2. Обов'язкові структурні елементи правовідносин
3. Головні риси об'єкта правовідносин
4. Характеристика юридичного змісту правовідносин
5. Важливість юридичних фактів та їх класифікація

Методичні рекомендації

Розглянувши сутність норм права, їх систему, слід звернути увагу на те, що правові норми створюються і діють, передусім, для регулювання та охорони найважливішої частини суспільних відносин – правовідносин. Правовідносини – результат дії права як соціального інституту. У зв'язку із цим, головна мета семінарського заняття із цієї теми – засвоїти всесторонню характеристику правовідносин. Вивчаючи ознаки правовідносин, спробуйте знайти спільне та особливе у суспільних відносинах та правових відносинах.

Правовідносини є системним явищем зі складною структурою, що включає суб'єкти, об'єкт та зміст. Для повної характеристики суб'єктів правовідносин слід повернутися до теми 19. З'ясуйте спільне та відмінне у категоріях «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин».

Важливим є засвоєння питання щодо підстав виникнення, зміни та припинення правових відносин. Зверніть увагу на наявність матеріальних та спеціально-юридичних умов виникнення правовідносин. На конкретному прикладі укладення і виконання договору перевезення покажіть усі матеріальні та спеціально-юридичні передумови цих правовідносин.

Розглядаючи питання, пов'язане з об'єктом правовідносин, підкреслимо, що безоб'єктних правовідносин не буває. Інша річ, що об'єкт правовідносин може бути матеріальним та нематеріальним. Спробуйте виявити об'єкт у правовідносинах слідчого та підозрюваного, вчителя та учня, поп-співака та глядачів концерту.

Розкриваючи зміст правовідносин, варто також зазначити, що юридичний і фактичний зміст – це нетотожні поняття, що співвідносяться

між собою відповідно як ціле та його частина, при цьому права і обов'язки суб'єктів правовідносин тісно взаємопов'язані.

Тема 17. Ідеологічні основи права

План семінару

1. Фундаментальне значення правової свідомості суспільства
2. Характерні ознаки деформації правосвідомості
3. Визначальні риси правової культури
4. Суттєва роль правового виховання суспільства
5. Особливості правової соціалізації

Методичні рекомендації

Правова свідомість є вагомим чинником життєдіяльності суспільства, оскільки соціально-правові відносини складаються у процесі усвідомлення і здійснення інтересів і потреб суб'єктів права, їх соціальних цінностей та ідеалів.

Аналізуючи перше питання заняття, необхідно з'ясувати сутність і особливості правової свідомості як однієї з найважливіших форм суспільної свідомості. З'ясування структури, функцій і видів правової свідомості дає можливість поглибити уявлення про механізм формування та функціонування правової свідомості в життєдіяльності суспільства. Для цього слід дати характеристику емпіричному, буденному і теоретичному рівням правової свідомості; проаналізувати структуру, складові та функції правової свідомості; розкрити роль і значення правової ідеології як важливого чинника суспільного життя.

Підкреслимо необхідність розрізнення рівнів індивідуальної правосвідомості (буденна, компетентна неюрідична, професійна, наукова);

зумовленість правосвідомості рівнем та спрямуванням освіти, професією, сферою практичної діяльності, здатністю до наукової творчості. Індивід є єдиним фізичним носієм правосвідомості. Масові типові уявлення про право, властиві соціальному колективу, дають можливість виокремити групову та суспільну правосвідомість як теоретичні конструкції.

З поняттям правосвідомості пов'язано поняття правового мислення. Якщо правосвідомість – це статичне уявлення про право, то правове мислення – його динамічна складова та вияв у практичній юридичній діяльності. З'ясування ознак правового мислення, його інтелектуального інструментарію (поняття, судження, умовиводи, методи) та стадій є необхідним для оволодіння професійними вміннями та навиками юриста.

Важливо усвідомлювати, що поряд з нормальною, здоровою правосвідомістю у суспільному житті непоодиноким є деформації правосвідомості, серед яких найбільш небезпечним є правовий нігілізм. На підставі підручника, повідомлень ЗМІ, додаткової наукової літератури з'ясуйте причини та прояви правового нігілізму в нашій країні. Дайте характеристику іншим видам деформації правосвідомості. Спробуйте оцінити їх поширеність у нашому суспільстві.

Правова культура суспільства є якісним критерієм його розвитку. Формування демократичної правової культури зумовлює успішне вирішення важливих державотворчих процесів. З'ясовуючи сутність правової культури, важливо проаналізувати її основні характеристики, представлені численними визначеннями цього поняття. Феноменальність політичної культури, її роль і функції в політичному житті яскраво проявляються через дослідження цього питання. Необхідно розкрити структуру і дати характеристику структурним компонентам правової культури.

При дослідженні характеристик професійної правосвідомості зверніть увагу на те, що її структура є такою, як і в інших індивідів. Але якісна сторона правосвідомості юриста є відмінною, оскільки вона зумовлена фаховою освітою та професійною юридичною діяльністю. Подібна

характеристика відрізняє професійну правову культуру та юридичну професію в цілому.

Тема 18. Біхевіористські аспекти права

План семінару

1. Загальна характеристика правозначущої поведінки
2. Рамки правомірної поведінки
3. Відмінність зловживання правом від правомірної поведінки
4. Ознаки правопорушення та їх склад
5. Головна різниця об'єктивно протиправного діяння із правопорушенням

Методичні рекомендації

Починаючи вивчення даної теми, необхідно звернути увагу на те, що право, закріплюючи зразки належної поведінки членів суспільства, ефективно реалізується, знаходить практичне вираження в конкретних вчинках суб'єктів. Це зумовлює важливість опанування студентами проблематики правової поведінки.

Звертаємо увагу на те, що в юридичній літературі розрізняють правозначущу поведінку та правомірну поведінку. І, зокрема, остання розглядається як основний, найбільш бажаний для суспільства різновид правозначущої поведінки.

Підкреслимо, що сучасна типологія правозначущої поведінки включає не тільки її основні види, якими є правомірна поведінка та правопорушення, але й нетипові – зловживання правом та об'єктивно протиправну поведінку. Задля чіткого розподілу цих видів правозначущої поведінки спробуйте знайти у них спільні та відмінні риси.

При вивченні поняття правомірної поведінки зверніть увагу на те, що її об'єктивна сторона завжди є типовою, тому що повністю відповідає юридичним приписам. Разом з тим суб'єктивна сторона правомірної поведінки є варіативною. З'ясуйте для себе, яким чином відрізняються такі характеристики правосвідомості суб'єкта як добровільність, свідомість та активність у різних проявах правомірної поведінки. За допомогою цих же характеристик опануйте типологію правомірної поведінки, представлену у підручнику.

Одним з критеріїв типології правомірної поведінки є її соціальна значущість. Знайдіть приклади соціально належної, соціально бажаної та соціально допустимої правомірної поведінки у своїй поведінці та поведінці найближчого свого оточення.

Приступаючи до вивчення поняття правопорушення, акцентуйте увагу на тому, що воно є соціальним і юридичним антиподом правомірної поведінки. У соціальному розумінні це поведінка, що суперечить інтересам суспільства. Із приводу цього доцільно визначити всю сукупність ознак, що зумовлюють суспільну небезпеку правопорушень, оскільки відсутність хоча б однієї з них унеможливує розгляд діяння як правопорушення.

Важливим є засвоєння правової категорії «склад правопорушення», що має загальнотеоретичне значення та застосовується з урахуванням специфіки в різних галузях права. Необхідно звернути увагу, що поняття «правопорушення» та «склад правопорушення» не є тотожними, оскільки, маючи справу з різними суспільно шкідливими, протиправними та винними діяннями, люди почали фіксувати спочатку на рівні правосвідомості, а потім і на нормативному рівні їх безпосередні емпіричні ознаки. Отже, поступово окреслились елементи, що заклали основу загальнотеоретичної категорії «склад правопорушення».

Ще одним украй важливим питанням семінарського заняття є засвоєння видів правопорушень. Розглядаючи питання цієї теми, слід також

окремо зупинитися на причинах правопорушень та шляхах і засобах запобігання та усунення їх.

Питання про нетипові види правової поведінки досі є дискусійним. Тому пропонується за допомогою додаткової літератури знайти аргументи на виокремлення зловживання правом та об'єктивно протиправної поведінки як окремих видів правової поведінки.

Тема 19. Наслідки правозначущої поведінки

План семінару

1. Природа юридичної відповідальності
2. Позитивна та негативна юридична відповідальність
3. Принципи та галузеві особливості негативної юридичної відповідальності
4. Обставини, що виключають негативну юридичну відповідальність
5. Підстави звільнення від негативної юридичної відповідальності

Методичні рекомендації

Вихідним пунктом для опанування цієї теми є розуміння соціальної відповідальності. Для цього слід пригадати поняття соціального регулювання та види соціальних норм, що діють у сучасному суспільстві (тема 14).

Соціальна відповідальність, яка є змістом першого питання теми, є результатом дії механізму соціального регулювання та конкретних соціальних норм. Зверніть увагу на те, що соціальна відповідальність у всіх своїх проявах включає проспективний та ретроспективний аспекти. На основі знань про систему соціальних норм дайте характеристики усіх видів

соціальної відповідальності, з'ясуйте місце юридичної відповідальності в системі соціального регулювання, її загальні та відмінні від інших видів соціальної відповідальності ознаки. Зверніть увагу на те, що юридична відповідальність має проспективний та ретроспективний, позитивний та негативний аспекти.

Наступне питання пов'язане з позитивними юридичними наслідками правомірної поведінки індивідів та/або їх об'єднань. Вивчіть визначення, ознаки та види позитивної юридичної відповідальності в її проспективному та ретроспективному аспектах.

Негативну юридичну відповідальність, що є предметом наступного питання теми, називають юридичною відповідальністю у вузькому сенсі слова. Вона визнається результатом державно-владного реагування на правопорушення. Саме у такому значенні цей термін використовує законодавець. Вивчіть визначення, ознаки та види негативної юридичної відповідальності в ретроспективному аспекті. Зверніть увагу на відсутність проспективного аспекту негативної юридичної відповідальності. Крім державного примусу, негативна юридична відповідальність щодо суб'єкта проявляється у численних обмеженнях та покараннях: позбавлення прав, обмеження майнових, особистих інтересів тощо, тобто сукупністю відповідних каральних санкцій.

Досліджуючи проблематику юридичної відповідальності, зверніть увагу на єдність її генеральної мети незалежно від виду юридичної відповідальності та одночасно специфіку співвідношення функцій в залежності від виду юридичної відповідальності.

Питання про принципи ретроспективної юридичної відповідальності є одним з ключових у цій темі, зважаючи на те, що вони є ідеологічною основою для правильного правозастосування у справах, пов'язаних з визначенням заслуги або порушення права.

Вивчаючи галузеві особливості негативної юридичної відповідальності, звернуть увагу на специфіку суб'єктів цивільної, адміністративної,

кримінальної та інших видів відповідальності, а також на особливості застосовуваних заходів юридичної відповідальності, які можуть мати характер особистих та майнових обмежень та позбавлень.

Тема 20. Стабілізаційні аспекти права

План семінару

1. Законність як режим та принцип
2. Основні гарантії законності
3. Верховенство права в сучасній державі
4. Співвідношення правопорядку і громадського порядку
5. Проблема формування світового правопорядку

Методичні рекомендації

З правом та законом щільно пов'язане таке юридичне явище як законність. Тому, завершуючи вивчення курсу теорії держави і права, ми розглядаємо такі взаємопов'язані фундаментальні категорії юридичної науки і практики як верховенство права, законність, правопорядок.

Для усвідомлення сутності законності як невід'ємного елемента демократії необхідно вивчити її основоположні принципи та відповідні гарантії. У монографічній літературі наводиться різна кількість принципів законності. При цьому всі автори виділяють верховенство закону, єдність, доцільність і реальність законності.

Приступаючи до питання, слід усвідомлювати, що поняття «верховенство права» є одним з найскладніших як у теорії права, так і у практиці його застосування. Пропонується на підставі підручника та додаткової літератури навести різноманітні тлумачення змісту цього поняття. Зверніть увагу на наявність суто теоретичних та практичних інтерпретацій

цього терміну. Зокрема, в останньому особливо відмітна правотлумачна діяльність Європейського суду з прав людини.

Сьогодні поняття верховенства права і законності не сприймаються як антагоністичні. Законність виступає як режим реалізації концепції верховенства права у країнах, де основною формою права є нормативно-правовий акт. Аналізуючи зміст законності, слід врахувати, що вона виявляється в трьох аспектах правового життя суспільства, якими є: принцип функціонування правової системи суспільства; метод здійснення державної влади; режим суспільно-правового життя.

Пристаючи до аналізу питання про правовий порядок студентам необхідно знати, що юридична наука не зможе дати однозначне його визначення. Найбільш визнаний класичний погляд стверджує, що правопорядок – це державно-правове явище, пов'язане з державною владою, оскільки саме влада встановлює та забезпечує правопорядок, охороняє та захищає його від порушень. Без правопорядку неможлива реалізація державних завдань, здійснення сутності, форм і функцій влади. Але існують і інші точки зору, які студенти повинні знати. Що ж до правопорядку і громадського порядку, то необхідно виходити з того, що вони характеризують стан впорядкованості суспільних відносин, урегульованих відповідними соціальними нормами

Тема 21. Динамічна система правового регулювання

План семінару

1. Сутність розуміння механізму правового регулювання
2. Основні стадії механізму правового регулювання
3. Характерні риси правових актів
4. Особливості правових стимулів та обмежень у праві
5. Векторність правової політики держави

Методичні рекомендації

Категорія «механізм правового регулювання» синтезує та інтегрує в єдину цілісну систему усі правові явища, пов'язані зі впливом права на суспільні відносини та поведінку людей, їх колективів. Опанування цієї теми передбачає звернення студента практично до усіх тем з теорії права, які раніше ним вивчалися.

Отже, значення категорії механізму правового регулювання у теорії права полягає у розкритті взаємодії різних елементів правової системи, за допомогою яких здійснюється регулятивний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування. Загальнотеоретичне уявлення про механізм правового регулювання допомагає відбити глибинний взаємозв'язок між окремими частинами правової системи.

У вивченні цієї теми необхідно повернутись, перш за все, до поняття «правове регулювання», «норма права», «правові відносини», «юридичний факт», «реалізація права», «застосування права». Завданням для заняття з цієї теми є опанування студентами діалектичного зв'язку між цими елементами механізму правового регулювання.

Основний «видимий» прояв механізму правового регулювання – це видання та здійснення правових актів, чому присвячено друге питання семінарського заняття. На підставі знань про нормативно-правові акти, акти реалізації права, акти застосування права та правоінтерпретаційні акти слід виявити загальну систему правових актів, яка є формою виразу механізму правового регулювання зовні.

Правове регулювання, як інструмент соціального управління, за своїм призначенням спрямоване на впорядкування суспільних відносин та забезпечення позитивних інтересів їх суб'єктів. Оскільки правове регулювання є узгодженою системою взаємопов'язаних процедур, необхідно розкрити всі стадії механізму правового регулювання.

Окремим питанням цієї теми є характеристика стимулів та обмежень у механізмі правового регулювання. Слід засвоїти дефініції та ознаки усіх наведених у підручнику видів правових стимулів та правових обмежень та виявити діалектичний зв'язок між ними.

Ще одним синтетичним явищем, яке студент має засвоїти у цій темі, є поняття правової політики. Пропонується на основі матеріалу підручника та додаткової літератури визначити, які види та форми правової політики відмітні у сучасній Українській державі.

Тема 22. Основи порівняльного правознавства

План семінару

1. Співвідношення правової системи і сім'ї правових систем
2. Поширеність романо-германської правової сім'ї
3. Значний ареал англо-американської правової сім'ї
4. Розповсюдження релігійної правової сім'ї
5. Територія звичаєвої правової сім'ї

Методичні рекомендації

Починаючи розгляд питань із цієї теми, передусім, слід розкрити зміст понять «правова система» та його співвідношенням з раніше засвоєним поняттям «система права». Необхідно звернути особливу увагу на те, що наявність спільних або подібних ознак у різних правових системах дозволяє розподілити їх залежно від того чи іншого критерію на окремі групи – типи правових систем та правові сім'ї. Головною метою цієї теми є ознайомлення з основними правовими сім'ями, що існують у сучасному світі, їх особливостями та тенденціями розвитку. Для кращого засвоєння цієї теми необхідно повторити тему 17.

Для цього студент має засвоїти і уміти застосувати основні критерії класифікації та характеристики типів та сімей правових систем, а саме: єдність генезису; спільність форм права; єдність структури права; єдність ідеологічних основ і принципів права; єдність юридичної техніки; схожість юридичних установ і юридичної практики.

Користуючись вищевказаними критеріями класифікації правових систем, студент повинен дати змістовну характеристику основним типам правових систем та з'ясувати наявність або відсутність правових сімей у кожному з типів правових систем.

Результатом та висновком успішного засвоєння цієї теми є визначення правової системи України на правовій карті світу. Пропонується на основі класифікаційних критеріїв типології правових систем самостійно зробити висновок про належність правової системи України до тієї чи іншої правової сім'ї.

4. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

Загальна теорія права: підручник/ за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.

Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. 2-ге вид. виправл. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 584 с.

Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 255 с.

Теорія держави і права : навчальний посібник/ Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г., Арабаджи Н.Б. Одеса: Міжнародний гуманітарний ун-т, 2021. 192 с.

Додаткова література

Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С.Д. Гусарєва, О.Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

Теорія держави і права : підручник / [О.М. Бандурка, О.М. Головка, О.С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О.М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

Шевченко А.Є., Старостюк А.В. Теорія держави і права: навчальний посібник. Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 270 с.

5. ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Юриспруденція як суспільна наука та її система
2. Місце теорії держави і права в системі юридичної науки
3. Об'єкт-предметний простір теорії держави і права
4. Функціональне навантаження теорії держави і права
5. Основні характеристики методології юридичної науки
6. Загальні та загальнонаукові методи юридичної науки
7. Міждисциплінарні методи юридичної науки
8. Спеціально-наукові методи юридичної науки
9. Теорії походження держави і права
10. Основні способи державоутворення
11. Поняття, ознаки та атрибути держави
12. Поняття та ознаки сучасної держави
13. Функції держави та форми їх здійснення
14. Визначення форми держави та її структура
15. Форма правління та її види
16. Форма державного територіального устрою та її види
17. Форма політичного режиму та її види
18. Властивості державної влади, її структура та методи здійснення
19. Механізм та апарат держави
20. Законодавча влада сучасної держави
21. Виконавча влада сучасної держави
22. Судова влада сучасної держави
23. Контрольна влада, глава держави та омбудсмен в сучасній державі
24. Демократична держава
25. Правова держава.
26. Соціальна держава
27. Держава і громадянське суспільство
28. Держава і права людини

29. Держава і місцеве самоврядування

6. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

30. Юриспруденція як суспільна наука та її система
31. Місце теорії держави і права в системі юридичної науки
32. Об'єкт-предметний простір теорії держави і права
33. Функціональне навантаження теорії держави і права
34. Основні характеристики методології юридичної науки
35. Загальні та загальнонаукові методи юридичної науки
36. Міждисциплінарні методи юридичної науки
37. Спеціально-наукові методи юридичної науки
38. Теорії походження держави і права
39. Основні способи державоутворення
40. Поняття, ознаки та атрибути держави
41. Поняття та ознаки сучасної держави
42. Функції держави та форми їх здійснення
43. Визначення форми держави та її структура
44. Форма правління та її види
45. Форма державного територіального устрою та її види
46. Форма політичного режиму та її види
47. Властивості державної влади, її структура та методи здійснення
48. Механізм та апарат держави
49. Законодавча влада сучасної держави
50. Виконавча влада сучасної держави
51. Судова влада сучасної держави
52. Контрольна влада, глава держави та омбудсмен в сучасній державі
53. Демократична держава
54. Правова держава.
55. Соціальна держава
56. Держава і громадянське суспільство

57. Держава і права людини
58. Держава і місцеве самоврядування
59. Поняття та види соціального регулювання
60. Поняття та сутність права
61. Співвідношення права з іншими соціальними регуляторами
62. Функції права
63. Принципи права
64. Джерела права та їх види
65. Правовий звичай
66. Юридичний прецедент
67. Загальна характеристика нормативно-правового акта
68. Нормативний договір
69. Релігійний текст та юридична доктрина як форми права
70. Система права та її структурні елементи
71. Галузевий компонент системи права
72. Критерії розмежування галузей права
73. Загальна характеристика основних галузей права України
74. Інститут права та його різновиди
75. Система законодавства та її співвідношення із системою права
76. Поняття та види законів
77. Підзаконні акти та їх види
78. Структура нормативно-правового акта
79. Поняття та ознаки норми права
80. Види норм права
81. Особливості спеціалізованих норм права
82. Структурний аналіз норм права
83. Основні способи викладення норм права
84. Соціальні передумови правотворчого процесу
85. Сутнісні характеристики правотворчості
86. Основні види правотворчості

87. Значимість законодавчого процесу
88. Специфіка систематизації законодавчої діяльності
89. Поняття тлумачення правових норм
90. Розмежування суб'єктів тлумачення правових норм
91. Провідні способи тлумачення правових норм
92. Різновиди юридичного тлумачення за обсягом
93. Поняття та види інтерпретаційних актів
94. Загальна характеристика суб'єктів права та їх види
95. Фізична особа як основний суб'єкт права
96. Юридична особа
97. Специфіка соціальної спільноти як суб'єкта права
98. Особливості держави як суб'єкта права
99. Безпосередня реалізація права та її форми
100. Правозастосування та вимоги до правозастосовчої діяльності
101. Стадії правозастосовчої діяльності
102. Нетипове правозастосування
103. Значимість правовідносин в суспільстві та передумови їх виникнення
104. Обов'язкові структурні елементи правовідносин
105. Головні риси об'єкта правовідносин
106. Характеристика юридичного змісту правовідносин
107. Важливість юридичних фактів та їх класифікація
108. Фундаментальне значення правової свідомості суспільства
109. Характерні ознаки деформації правосвідомості
110. Визначальні риси правової культури
111. Суттєва роль правового виховання суспільства
112. Особливості правової соціалізації
113. Загальна характеристика правозначущої поведінки
114. Рамки правомірної поведінки
115. Відмінність зловживання правом від правомірної поведінки

116. Ознаки правопорушення та їх склад
117. Головна різниця об'єктивно протиправного діяння із правопорушенням
118. Природа юридичної відповідальності
119. Позитивна та негативна юридична відповідальність
120. Принципи та галузеві особливості негативної юридичної відповідальності
121. Обставини, що виключають негативну юридичну відповідальність
122. Підстави звільнення від негативної юридичної відповідальності
123. Законність як режим та принцип
124. Основні гарантії законності
125. Верховенство права в сучасній державі
126. Співвідношення правопорядку і громадського порядку
127. Проблема формування світового правопорядку
128. Сутність розуміння механізму правового регулювання
129. Основні стадії механізму правового регулювання
130. Характерні риси правових актів
131. Особливості правових стимулів та обмежень у праві
132. Векторність правової політики держави
133. Співвідношення правової системи і сім'ї правових систем
134. Поширеність романо-германської правової сім'ї
135. Значний ареал англо-американської правової сім'ї
136. Розповсюдження релігійної правової сім'ї
137. Територія звичаєвої правової сім'ї

ЗМІСТ

1. Вступ.....	3
2. Тематичний план дисципліни.....	4
3. Зміст семінарських занять	5
4. Основна література.....	45
5. Питання до заліку.....	46
6. Питання до іспиту.....	48